

JAN-HEINER TÜCK

Preboj do resnice na pragu smrti

K Tolstojevi »Smrti Ivana Iljiča«

*Živimo, torej umiramo. Dobro živeti pomeni dobro umreti.*¹

So pripovedi, ki se zapišejo v spomin svojih bralcev. Ni jih več moč pozabiti. K takim spada Tolstojeva *Smrt Ivana Iljiča*.² Gre za pripoved, ki govori o blišču in bedi človeka, ki je naredil uspešno kariero pravnika, uživa velik ugled v družbi in ga nenadoma napade huda bolezen. Po več tednih neuspešnega zdravljenja ni nobenega dvoma več; bolezen vodi v smrt, čeprav medicinske veličine spretno zamegljujejo to resnico z evfemističnim pomirjujočim govorjenjem. Kolikor bolj resnico prikrivajo, toliko bolj neogibno pritiska v zavest prizadetega. Smrt stoji pred vrati – in z njo še nekaj drugega.

Življenje Ivana Iljiča

Vendar kdo je Ivan Iljič? Zakaj bi nas moral zanimati? »Življenjska zgodba Ivana Iljiča je zelo preprosta in zelo navadna in vendar strašna,« piše Tolstoj. *Navadna*, kajti veselje in trpljenje Ivana Iljiča sta veselje in trpljenje nešteti ljudi – ne le takrat, ampak tudi danes in menda tudi jutri. Stefan Zweig ni po naključju pripomnil glede Tolstojeve mojstrske novele, da pripada »tako devetnajstemu kot dvajsetemu in tridesetemu stoletju«. ³ Pri tem pa je zgodba Ivana Iljiča tudi strašna in prav zaradi svojega konca daje misliti – konec, ki vrže

Jan-Heiner Tück, doktor teologije, rojen 1976, študij teologije in germanistike v Tübingenu in Münchnu, profesor dogmatične teologije na Univerzi na Dunaju, poročen in oče treh otrok. Deluje v svetu nemškega uredništva revije Communio. – Članek Durchbruch zur Wahrheit im Angesicht des Todes. Zu Tolstois »Der Tod des Iwan Iljitsch«, v: IKZ Communio 33 (2004) 590-599 je prevedel Marijan Peklaj.

na preživetje življenje drugo, strašljivo luč. Orišimo najprej življenjsko zgodbo protagonista. Ivan Iljič Golovin je sin visoko postavljenega peterburškega uradnika na ministrstvu. Po naročilu svojega očeta obiskuje pravno šolo, da bi tudi on mogel ubrati pravniško kariero. Že tu si izoblikuje značajne lastnosti, ki ga zaznamujejo za vse življenje: »sposoben, veselo dobrodušen in druželjuben človek, ki pa je strogo izpolnjeval vse, kar je smatral za svojo dolžnost; za svojo dolžnost pa je smatral vse, kar so smatrali za tako dolžnost najvišje postavljeni ljudje.« (16) Kot magnet ga privlačijo tisti, ki jim v življenju gre dobro. Posnema njihov slog, se z enakimi udeležuje raznih užitkov, »toda vse to je imelo tako visok ton in značaj spodobnosti, da se ni dalo označiti s kako grdo besedo«. (17) Mimogrede Tolstoj omeni, da si kot sveže nastavljen uradnik dá izdelati za svojo uro na verižico medaljo z napisom *Respice finem*. Rad si nadeva sij humanistično izobraženega človeka, toda *memento mori* nima nikakršnega vpliva na oblikovanje samega življenja.

Svojo službo Iljič opravlja korektno in vestno. Predstojniki so zadovoljni, tako da ni treba dolgo čakati na pričakovano napredovanje. Kot preiskovalni sodnik ima dostop v boljšo družbo in tu – po več bežnih ljubimkanjih – spozna svojo ženo, Praskovjo Fjodorovno Michel, »najbolj prikupno, pametno in odlično dekle krožka, v katerem se je gibal Ivan Iljič«. (19-20) Da pa se odloči za poroko, niso toliko odločilna pristna čustva, ampak bolj posebna življenjska drža, ki jo Tolstoj označi takole: »Reči, da se je Ivan Iljič oženil zaradi tega, ker bi se bil zaljubil v svojo nevesto in ker bi v nji našel soglasje z lastnim pogledom na življenje, bi bilo prav tako krivično, kakor če bi kdo trdil, da se je oženil zaradi tega, ker so ljudje njegovega kova odobraval to partijo. Ivan Iljič se je oženil iz obeh razlogov: ženitev s to žensko je bila prijetna zanj, hkratu pa je bila dejanje, ki so ga najvišje postavljeni ljudje smatrali za pravilno.« (20) Zapomnimo si: prijetnost in soglasje z mnenjem predpostavljenih sta življenjski načeli, po katerih se Ivan Iljič ravna celo tam, kjer gre za najbolj osebne stvari.

Na žalost se kmalu pokaže, da zakon ne prinaša samo udobja, ampak ima pripravljene tudi težavnosti. Kadar ni v službi, Praskovja

Fjodorovna zahteva, da je z njo, ljubosumna je in muhasta, dela mu scene in jo le stežka prenaša. Tudi otroci, ki prihajajo (nekateri umrejo, kar Ivana Iljiča niti ne prizadene), tu komaj kaj spremenijo. Odnos med obema je vedno bolj napet: »Ostali so samo še redki časi zaljubljenosti, ki ju je včasih spreletala, toda bili so kratkotrajni. To so bili otočki, na katere sta za kratke čase pristajala, nato pa sta se znova odpravljala na morje zatajenega sovraštva.« (23)

Ivan Iljič si ne pusti vzeti življenjske vedrine, zato se izogiba zakonskemu življenju in službi. Slednja postane težišče njegovega obstoja. Tu so seje, ki naj bi bile pripravljene, prosilci, ki jih je treba sprejemati, večerne obveznosti in družabni dogodki, pri katerih ne sme manjkati. »Poglavitno pa je bilo to, da je imel Ivan Iljič svojo službo. [...] Zavest o oblasti, o tem, da lahko ugonobi vsakogar, ki ga hoče ugonobiti, važnost, – celo vnianja, – pri prihodu na sodnijo in pri srečavanju podrejenih, zlasti pa mojstrstvo v uradovanju, ki ga je čutil pri sebi, – vse to ga je radostilo in mu je s prijateljskimi pogovori, obedi in whistom izpolnjevalo življenje.« (24) Potem ko se zdi, da je za nekaj časa zašel v poklicno slepo ulico, mu nenadoma zaupajo pomembno mesto na sodišču v Peterburgu. Zveze! Za kratek čas ob nepričakovanem povišanju in znatnem povečanju plače izginejo tudi zakonska nesoglasja. Oba, Praskovja Fjodorovna in Ivan Iljič, sta vesela, da sta v Peterburgu dobila vstopnico v višje kroge, po kateri sta dolgo hrepenela. Zdaj nekaj pomenita in se morata temu primerno opremiti. Zato skrbno urejata notranjost novega stanovanja, ki mora izkazovati znamenja novo pridobljene blaginje. Ničesar ne prepuščata naključju: salon potrebuje eleganco, sprejemnica mora imeti slog, celo za podrobnosti skrbi Ivan Iljič osebno. »Nekoč je zlezel na lestvico, da bi pokazal tapetniku, ki ga ni razumel, kako hoče imeti drapirano: stopil je mimo klina in padel, toda močan, kakor je bil, se je ujel in je samo z bokom udaril ob kljuko na oknu. Udarjeno mesto ga je nekaj časa bolelo, a bolečina je kmalu minila.« (28 sl.) Vendar bo imel ta padec posledice.

Nekaj časa življenje poteka sijajno. Nič ne moti vedre udobnosti. Vse je *comme il faut*. Toda Tolstoj ne pozabi pripomniti, da Ivan Iljič zelo natančno razlikuje med službenimi in zasebnimi zadevami.

Tu pušča osebno zanimanje ob strani in ravna objektivno ustrezno zakonskim določbam, tam naredi vse: dovoli, da igrajo vlogo zveze, da bi pomagal, je ljubezniv in ustrežljiv. Eno in drugo dela z neko virtuoznostjo in pri tem vedno skrbi »za podobo druželjubnega človeškega odnosa, to se pravi uljudnosti«. (31) Zdi se, da je s položajem visokega uradnika na ministrstvu prispel na cilj svojih sanj.

Umiranje Ivana Iljiča

Vendar potem pride nekaj vmes. Nekega dne ima Ivan Iljič v ustih čuden okus in v levem predelu želodca začuti nekakšno pritiskajočo bolečino. Bolečina, ki je naraščala, spravi dobro naravnano občutje iz ravnovesja. Bolezen vedno bolj zastruplja njegovo življenje in življenje drugih, ki so okoli njega. Predvsem je tu *družina*. Njegovo ženo Praskovjo Fjodorovno navzočnost trpečega vedno bolj teži. Moževo sitnarjenje moteče deluje na udobje njenega življenja. Prenaša vse pogostejše izpade slabe volje in jih pripisuje njegovi bolezni, pri tem pa predvsem pomiluje sebe. »In čim bolj se je pomilovala, tem bolj je sovražila moža. Pojavila se ji je želja, da bi umrl, toda tega ni mogla želei, kajti brez njega bi ne bilo plače. In to jo je še bolj drstilo zoper njega.« (34) Potem so tu *zdravniki*, ki mu ne morejo resnično pomagati. Napihnjena retorika povabljenih kapacitet, ki se lotevajo vedno novih medicinskih preiskav, ne da bi svojemu pacientu jasno povedali, pri čem je, Ivana Iljiča spominja na to, kako je sam ravnal na sodišču. Vseeno pa je odvisen od njihovih diagnoz in se s skrajno natančnostjo drži njihovih napotkov, kot bi bilo od tega odvisno njegovo poslednje upanje; hkrati pa mora živeti s prepričljivo neučinkovitostjo njihovih receptov – da ne rečemo – učiti se umreti. Končno so tu *kolegi* na sodišču, ki se posmehujejo hipohondriji Ivana Iljiča, doživljajo, kako navzočnost trpečega slabo vpliva na neobremenjeno družabnost pri večerni igri whista in že kmalu začenjajo z roko pred usti ugrabiti o tem, kdo neki bi mogel podedovati dobro plačani položaj. Ivan Iljič ob vseh teh odnosih ostaja »sam s svojo zavestjo, da je njegovo življenje zastrupljeno in da zastruplja življenje drugih in

da ta strup ne izgublja moči, marveč da bolj in bolj pronica v vse njegovo bitje [...] In to življenje na kraju prepada je moral živeti sam, brez človeka, ki bi ga razumel in imel usmiljenje ž njim«. (41)

Bolezen ga vleče ven iz vsakdanjih stikov. Moti in drugi mu dajo tudi razumeti, da moti. Še strašnejše od fizične bolečine je za Ivana Iljiča to, da nihče ne misli nanj, da ni nikogar, ki bi z njim sočustvoval, da se življenje brez njega nadaljuje natanko tako, kakor da se ni nič zgodilo. Njegovi kolegi, njegovi prijatelji – kje so? Kdo bi v resnici razumel njegov položaj? Kje je kdo, ki bi mu mogel pomagati? Celo njegova žena sega po izrabljenih frazah, da se tako drži v razdalji. Okus v njegovih ustih pa postaja vedno bolj odvraten, bolečina na levi strani vedno bolj zbadajoča, tuhtanj o vzrokih bolezni ni več moč ustaviti. Nekega večera si svojega stanja ne more več prikrivati: »Slepo črevo! ledvica!« – si je rekel. – ,Ne gre ne za slepo črevo ne za ledvico, marveč za življenje in ... smrt. Dà. Kaj bi se slepil? Ali ni vsem, razen meni, očito, da umiram ...‘« Gol hladen strah spravlja na dan dotlej neznano vprašanje: »Mene ne bo več, kaj tedaj bo? Ničesar ne bo. Toda kje bom, ko me ne bo več? Ali res smrt? Ne, nočem.‘« (44 sl.) Vsiljuje se vprašanje: *za kaj sem živel?* Ko so Ivana Iljiča nadlegovala taka vprašanja, je ponoči hodil po stanovanju in stopil »v sprejemnico, ki jo je sam opremil, v tisto sprejemnico, v kateri je padel, za katero je – kakor si je včasih rekel s strupenim posmehom – za katere opremo je žrtvoval svoje življenje; kajti vedel je, da se je njegova bolezen začela s tem udarcem.« (49; poudaril JHT)

V zadnjem stadiju svoje bolezni je Ivan Iljič privezan na posteljo. Samo eden je, ki mu uspe ublažiti njegove bolečine, njegov sluga Gerasim. Ne da bi veliko govoril, je že zdavnaj uvidel, da gre tu za življenje in smrt. Drugače kot Praskovja Fjodorovna, ki jemlje evfemistične fraze medicincev za suho zlato, in se predvsem smili sama sebi, da mora prenašati takega moža, Gerasim prepozna bedo svojega gospodarja, pomaga, kjer mu je mogoče, in cele noči čuje pri njegovi postelji. Samo navzočnost preprostega Gerasima, ki izhaja iz kmečkega okolja, dobro dene Ivanu Iljiču. Pred njim mu ni treba ničesar skrivati, lahko se odkrije kot ubog pomoči potreben otrok. »Poglavitna muka za Ivana Iljiča je bila laž, – ona bogsigavedi čemu

od vseh priznana laž, da ne umira, marveč da je samo bolan in da se mora samo zdraviti in biti miren, pa bo kmalu zopet vse dobro.« (53) Mreža laži, ki obdaja njegovo smrtno posteljo in ki je sam ne zmore pretrgati, je zanj neznosna. Sovraži hinavsko zanimanje za njegovo bolezen, a mora tudi sam opazati, kako se vedno znova z upanjem obeša na pomirljive besede zdravnikov. Pri tem se te veličine, da bi prikriale svojo lastno nemoč, oklepajo uveljavljenih vzorcev ravnanja, otipavajo utrip, merijo temperaturo, trkajo umirajočega po hrbtu in delajo obraz, kakor da bi bilo vse v najlepšem redu.

Bližajoča se smrt mu spreminja pogled na življenje. Prijetnosti, ugled v poklicu, družbeni položaj, plača, vse to se mu nenadoma prikazuje kot votlo in ponarejeno. Neke noči se prebije na površje uvid: »Kakor da bi bil enakomerno stopal v brezdno, misleč da stopa na goro. Tako je tudi bilo. V družabnem mnenju sem se dvigal in ravno za toliko je odhajalo življenje od mene ... In zdaj je končano ...« (65)⁴ Svetlika se mu, da ni živel tako, kakor bi moral živeti, čeprav je vse imelo videz, da je to bilo bleščeče življenje. Toda vedno znova prepodi od sebe misel o zgrešenosti in notranji klavrnosti svojega življenja. Neznosna mu je. Vse svoje življenje vidi zgoščeno pred seboj. Le otroštvo, ki ga ni skalila laž, obstane, kmalu potem že pridejo popačenja, pomisleki notranjega glasu, ki jih je preglasil in zadušil, ker so vsi tako delali. »Tam, v otroških letih je bilo nekaj tako resnično prijetnega, da bi bilo še mogoče živeti, če bi se vrnilo. Toda človeka, ki je nekoč živel tisto prijetnost, ni bilo več; bilo je kakor spomin na nekoga drugega.« (64) Z bolečino v srcu se zaveda izgube notranjega otroštva, a zdi se, da mu je pot tjakaj zaprta, narobe je usmeril svoje življenje.⁵

Ivan Iljič opravi spoved in prejme obhajilo. To mu za trenutek priinese olajšanje. Predlog njegove žene, da bi segel po zadnjem sredstvu in se dal operirati, v njem prebudi kljubovanje: »Njena obleka, njen stas, izraz njenega obraza, zvok njenega glasu – vse mu je govorilo: ,nápak, – vse, za kar si živel in živiš, je laž, prevara, ki ti skriva življenje in smrt'. In čim je to pomislil, se je dvignilo njegovo sovraštvo in hkratu s sovraštvom mučno telesno trpljenje in s trpljenjem zavest o neizbežnem, bližnjem poginu.« (72) Ostanek njegovega življenja

je – na zunaj – tri dni trajajoč oglušujoč krik. Notranja dramatika tega odloga je v tem, da mora tu opustiti vsak poskus, da bi vendarle opravičil svoje življenje kot uspelo. Šele v trenutku, ko popusti, se zgodi preboj k luči, ki ima posledice. Prizor se pri Tolstoju glasi takole: »Vse tri dni, v katerih zanj ni bilo časa, se je premetaval v oni črni vreči, v katero ga je tlačila nevidna, nepremagljiva moč. Otepal je, kakor otepa v rabljevih rokah človek, ki je obsojen na smrt in ki *dobro ve, da se ne more rešiti* [...]. Čutil je, da se muči zaradi tega, ker polzi v to črno luknjo, še bolj pa zaradi tega, ker ne more zlezti vanjo. *To pa mu brani prepričanje, da je bilo njegovo življenje dobro.* In to opravičevanje lastnega življenja ga je zaustavilo in ga ni pustilo naprej in ga je mučilo bolj kot vse drugo. Nenadoma ga je *neka moč* sunila v prsi, v bok, stisnilo mu je sapo še silneje, zvalil se je v luknjo in tam na koncu luknje se je nekaj zasvetilo. Zgodilo se mu je kakor v železniškem vozu, ko misliš, da se pelješ naprej, pa se voziš nazaj in nenadoma spoznaš resnično smer. ‚Dà, vse je bilo nápak,‘ – si je rekel, – toda nič ne dé. Še je čas, še lahko storim ‚ono‘. Kaj pa je ‚ono‘? – se je vprašal in je nenadoma utihnil.« (72 sl.) V tistem trenutku je njegov sin pritisnil roko umirajočega na svoje ustnice in zajokal. Ivan Iljič je to čutil in je odprl oči. Pogledal je sina in zasmilil se mu je. Pogledal je ženo in tudi ta se mu je zasmilila. Rad bi še prosil za odpuščanje, a ne najde moči, v tem bolečina nenadoma preneha. »In smrt? Kje je smrt?« Iskal je svoj prejšnji strah pred smrtjo, ki ga je bil vaje, in ga ni našel. [...] – ‚Tako torej! – je nenadoma spregovoril na glas. – ‚Kakšna radost! – Zanj se je vse to izvršilo v trenutku *in pomen tega trenutka se ni nič več izpremenil.* [...] ‚Končano! – je dejal nekdo nad njim. On je slišal te besede in jih ponovil v svoji duši. ‚Smrt je končana,‘ – si je rekel. ‚Ni je več.‘« (74; poudaril JHT)

*Preboj resnice na pragu smrti.
Sklepna opažanja*

Ko bi hoteli to pretresljivo pripoved izčrpno komentirati, bi gotovo morali najprej rekonstruirati povod zanjo in njen nastanek, potem pa jo – da bi poudarili njeno posebnost – primerjati z dru-

gimi književnimi pričevanji za *ars moriendi narrativa* v obširnem Tolstojevem delu.⁶ Treba bi bilo opozoriti na prefinjeno kompozicijo pripovedi – Tolstoj začne z odzivom kolegov in sorodnikov na smrt Ivana Iljiča in s tem postavi epilog na začetek; pri izčrpnih razlagi bi morali dalje osvetliti avtobiografska ozadja, na katera je v več esejih opozoril Stefan Zweig,⁷ in bi se morali končno ukvarjati s prikrivanjem smrti, ki se je začelo v 19. stoletju, in z mrežo laži v okolju umirajočega,⁸ na katero se je filozofsko odzval Martin Heidegger v *Biti in času*.⁹ Vsega tega tu ni treba in ni mogoče storiti; namesto tega naj ob sklepu podamo nekaj fragmentarnih namigov, ki naj obrnejo pozornost na teološko razsežnost pripovedi.

Večkrat zastopano tezo, ki se navezuje na Karla Rahnerja, da je smrt dejanje svobode in s tem človekova »osebna samoizpolnitev«, Tolstojeva pripoved hkrati maje in potrjuje. Maje jo zato, ker pride ta bolezen in smrt nad Ivana Iljiča, ne da bi to vnaprej slutil; nima možnosti, da bi z njima svobodno razpolagal, temveč bolezen in smrt razpolagata z njim. Radikalna nemoč umirajočega in predčasna prekinitev njegovega življenja postavljata idealistično povečevanje smrti pod vprašaj. Tu ni suverenega subjekta, ki bi smrt obvladoval, ampak jo mora pasivno pretrpeti.¹⁰ Seveda pa je teza, da se s smrtjo dopolni zgodovina človekove svobode, vendarle na svojski način potrjena. Ivan Iljič mora namreč ratificirati neolepšano bilanco svojega življenja, *mora* – če zveni še tako paradokсно – *svobodno* priznati, kar za svojega življenja nikoli ni priznal, namreč da je svoje življenje gradil na samoprevari in laži. In šele, ko prizna to laž, lahko mirno umre.

Ko se vzpostavi ta resnica, je v njej sodba nad njegovim življenjem in teološko poanto Tolstojeve novele lahko vsekakor vidimo v tem, da je tu sodba položena v sam proces umiranja. Proces je za umirajočega – onstran fizičnega trpljenja – *strašen* zato, ker je brezobzirno izpostavljen nenaličeni resnici svojega življenja. Namesto da bi sledil notranjemu glasu in hodil svojo *lastno* pot, je mislil, kar *ljudje* mislijo, in delal, kar *ljudje* delajo. Spustil je kompas svojega življenja iz roke in tekkel za *mainstreamom* tako imenovane boljše družbe. Posamezne afere so tako postale neškodljivi kavalirski delikti. Hkrati pa je v procesu umiranja tudi nekaj osvobajajočega,

kajti s tem, da odkriva vprašljivost svojega bivanja, doseže preboj k resnici. Zdi se, da šele na drugem koncu luknje – če uporabimo Tolstojev metaforo – posveti luč.

Kar zadeva pripovedno strategijo, je značilno, da pisec nikjer izrecno ne govori o kakem božanskem sodniku, kot da bi ruski pesnik že v iztekajočem se 19. stoletju poznal izrek Gottfrieda Bennja, po katerem je »Bog« slabo slogovno načelo. Samo enkrat s preračunano nejasnostjo omeni neko skrivnostno »moč«, ki pomaga Ivanu Iljiču priznati neznosno bilanco njegovega življenja, da je bilo »vse ... nápak«. Razume se, da že v splošnem poskus, da bi prikazal drugo stran smrti, pisatelja postavlja pred nemajhne težave. Toda literarno izogibanje temu, da bi govoril o transcendentni sodni instanci, pred katero bi moral človek osebno polagati račun, se pri Tolstoju vendar sklada tudi z njegovim praktičnim humanističnim pojmovanjem krščanstva, ki naj bi na zemlji vzpostavilo Božje kraljestvo, ne da bi se opiralo na vero v onstranstvo.¹¹ Z njegovim odporom proti vsem vrstam onstranske tolažbe – kar mu je sicer prineslo tako ugled pri Leninu¹² kot izobčenje Ruske pravoslavne Cerkve¹³ – je verjetno povezano to, da so v *Smrti Ivana Iljiča* odsotna izrecna dejanja razglasitve izreka sodbe ali celo naznanila kazni. Verjetno se ne motimo, če domnevamo, da sta v sojenju v procesu umiranja skrita tudi obsodba in kazen. Kajti kaj je nespodbiten uvid v ničnost lastnega življenja drugega kot obsodba, ki jo mora umirajoči vpričo bližajoče se smrti priznati, in kaj je mučna bolečina ob tem uvidu drugega kot kazen?

Končno pa se zgodi presenetljiv obrat: Medtem ko Ivan Iljič preživlja pekel lastnega samospoznanja, medtem ko okuša bednost svojega na zunaj uspešnega življenja vse do najglobljega dna, se mu čisto nepričakovano odpre dostop do novega življenja. Iz ničja njegovega življenja more, kot Tolstoj – morda naslanjajoč se na Rim 4,17 – to ubesedi, vendarle nastati *nekaj*. Ta nekaj postane v zadnjih trenutkih njegovega življenja oprijemljiv. V hipu, ko Ivan Iljič začuti, da mu nekdo poljublja roko, se mu ni več treba oklepati samega sebe, ni mu treba več sovražiti drugih, ker mu odrekajo zaželeno pozornost. Namesto da bi z očitanjem zahteval neizterljivo, lahko sam nekaj daruje drugim: sočutje in ljubezen. Z

enim udarcem je sovraštvo izginilo in zgodi se vstop v veselje, ki ga more jezik kvečjemu nakazati, nikoli pa primerno zajeti v besede. Ali to veselje s smrtjo ugasne ali je neminljivo, ostaja pri Tolstoju negotovo. Odveč je pripomniti, da tu upanje vere seže dlje ...

Opombe

¹ Leo N. Tolstoj, *Tagebücher: 1847–1910*. Iz ruščine v nemščino prevedel Günter Dalitz, München 1979, 274 (Zapis z dne 1. januarja 1883).

² Lev N. Tolstoj, *Smrt Ivana Iljiča*, prevedel Josip Vidmar, Ljubljana 1933. Pripoved je bila prvič objavljena 1886 in velja kot eno Tolstojevih poznejših del. (V nadaljevanju besedila so citati iz te knjige navedeni s številkami strani v oklepajih.)

³ Stefan Zweig, Tolstoj, v: isti, *Baumeister der Welt*, Frankfurt/M. 1965, 501–603, tu 524.

⁴ Prim. tudi: »Dalo bi se kako razložiti, če bi rekel, da nisem živel, kakor bi bil moral. Toda to je vendarle nemogoče priznati,« je govoril samemu sebi v spominu na vso zakonitost, pravilnost in spodobnost svojega življenja« (68) in : »Seglo mu je v misel, da je tisto, kar se mu je poprej zdelo popolnoma nemogoče, namreč da bi bil preživel vse svoje življenje drugače, kakor bi ga bil moral, da je to lahko resnično« (70).

⁵ Tema *Otroštvo – smrt* so v literaturi večkrat obravnavali, posebno učinkovito jo je v svoji pozni pripovedi Škof (1902) obdelal Anton Čehov. Protagonistovo umiranje prefinjeno povezuje z liturgično dramaturgijo velikega tedna.

⁶ Prim. kratko sinopso pri Käte Hamburger, *Tolstoj, Gestalt und Probleme*, Göttingen ²1963, 62–73.

⁷ Prim. Stefan Zweig, *Die Flucht zu Gott*, v: isti, *Sternstunden der Menschheit. Zwölf historische Miniaturen*, Frankfurt/M. 1983, 179–218.

⁸ Prim. Philippe Ariès, *Geschichte des Todes*, iz francoščine Hans-Horst Henschen in Una Pfau, München 1980, 720–726, ki pojasnjuje začetek medikalizacije in širjenje laži proti koncu 19. stoletja na zgledu Tolstojeve *Smrti Ivana Iljiča*.

⁹ Martin Heidegger, *Sein und Zeit* (celotna izdaja, 2. zvezek), Frankfurt/M. 1977, 337.

¹⁰ Tudi Karl Rahner je medtem stalno poudarjal oba vidika smrti, tako zunanji, medicinsko ugotovljivi exitus življenja, kot tudi notranje dejanje osebe, ki mora tako rekoč dovršiti smrt. Prim. isti, *Tod*, IV. Theologisch, v: *LThK*² 10 (1965) 221–226, tu 224: »Človekova smrt je torej pasivno sprejet dogodek, pred katerim stoji človek brez moči in po zunanje, vendar je tudi in bistveno osebna samoizpolnitev [sic!], „lastna smrt“, človekovo dejanje od znotraj, da se razumemo, smrt sama, ne le človekovo zunanje stališče.« Kaka osebna samoizpolnitev pa v Tolstojevi pripovedi seveda ne pride v poštev, saj more Ivan Iljič šele s pomočjo neke skrivnostne »moči« (73) priznati, da je zavozil življenje. Priznanje te zavoženosti pa je pogoj za to, da more v miru umreti.

¹¹ Prim. o Tolstojevi »teologiji« poučen prikaz Georga Steinerja, *Tolstoj oder Dostojewskij. Analyse des abendländischen Roman*. Iz angleščine Jutta in Theodor Knust, München–Zürich 1990, 225–231.

¹² Wladimir I. Lenin, *Leo Tolstoj als Spiegel der russischen Revolution: 7 Aufsätze über den russischen Schriftsteller und seine Zeit*, Berlin 1985.

¹³ Prim. Norbert P. Franz, Tolstoj, v: *LThK*³ 10 (2001) 102. Georg Steiner pripominja, da so Tolstoj pokopali »med prvimi necerkvenimi pogrebi, ki so bili v Rusiji« (*Tolstoj oder Dostojewskij*, 311).